

บทที่ 5

สรุป อธิปราชยผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านแม่สา ตำบลโป่งแยง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ถึงศักยภาพทั่วไปและศักยภาพแฝงในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน ศึกษาถึงกระบวนการและรูปแบบที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนและศึกษาวิเคราะห์ถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าของชุมชน วิธีการศึกษาได้เลือกใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และการเข้าไปศึกษาในชุมชน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ สทนากลุ่ม การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและอย่างไม่มีส่วนร่วม ผลการศึกษาวิจัยสรุปได้ดังนี้

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.1.1 ลักษณะทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบ้านแม่สา เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านในช่วงปี พ.ศ. 2508 ซึ่งในช่วงนั้นถือว่ามีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก พัฒนาการของหมู่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน ได้แก่ การปกครองซึ่งในปัจจุบันเป็นรูปแบบของหน่วยงานราชการมีผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านทำหน้าที่ในการดูแลทุกข์สุขของประชาชนและพัฒนาหมู่บ้าน ด้านการสาธารณูปโภค พบว่าชุมชนบ้านแม่สา มีถนน ไฟฟ้า และน้ำประปาใช้ทั่วครัวเรือนนอกจากนี้ยังได้มีการจัดตั้งโรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 7 ที่ให้บริการด้านการศึกษาแก่เด็กในชุมชน

วิถีชีวิตของชุมชนบ้านแม่สาอาศัยอยู่บนพื้นที่สูงที่ปัจจุบันมีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ จึงมีความเชื่อประเพณีที่ผูกพันกับป่า เช่น พิธีเซ่นไหว้ป่าดงเซ่ง พิธีเผย เหยง หรือการบนบาน พิธีเป่าเหยง หรือการแก้บน พิธีส่ง เหา เตล็ด หรือ ไหว้ผิขุนน้ำ รวมทั้งพิธีที่ประกอบขึ้นตามสถานการณ์

ระบบเศรษฐกิจของชุมชนบ้านแม่สา ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เมื่อ 35 ปีก่อนชาวบ้านประกอบอาชีพปลูกฝิ่น ข้าวไร่ ข้าวโพด มันฝรั่ง และลูกพีชในปี พ.ศ. 2514 โครงการหลวง

ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกถั่วลิสงเป็นพืชทดแทนฝิ่นต่อมามีการปลูกพืชเมืองหนาวทำให้ชาวบ้านเลิกปลูกข้าวไร่และหันไปซื้อข้าวกินซึ่งพื้นที่ทั้งหมดในเขตหมู่บ้านไม่มีการออกสิทธิที่ดินทำกินมีแต่เพียงที่นาบางแห่งที่ได้รับ น.ส.3.ก. อาจของเปลี่ยนเป็นโฉนดได้ จากการที่ชาวบ้านไม่มีสิทธิที่ดินทำกิน ทำให้พวกเขาต้องยืมเงินจากเพื่อนบ้านและญาติพี่น้อง หรือกู้ยืมจากร้านค้าท้องถิ่นในรูปของปัจจัยการผลิตเช่น ปุ๋ยและสารเคมี ส่วนชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของโครงการหลวงได้ขอสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

ลักษณะทางสังคมยังมีการให้ความเคารพผู้อาวุโส และนับถือเครือญาติทางสายตระกูลกันมาก มีการพึ่งพาอาศัยกัน เอื้ออาทรต่อกัน ร่วมมือกันแก้ไขปัญหาส่วนรวมของหมู่บ้านชุมชนบ้านแม่สาจึงยังคงมีสภาพความเป็นอยู่แบบสังคมชาวม้งทั่วไป

5.1.2 ศักยภาพทั่วไปและศักยภาพแฝงในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

ศักยภาพทั่วไปของชุมชน

- ภาวะผู้นำ

ในส่วนของผู้นำไม่เป็นทางการในชุมชนได้มีบทบาทที่ช่วยสนับสนุนศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่า โดยผู้นำที่ไม่เป็นทางการได้มีบทบาทในส่วนของความเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามประเพณี ความเชื่อของชาวบ้าน และผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นผู้ที่ปรับฐานความคิด ความเชื่อ และระบบคุณค่าที่สืบสานตกทอดมาให้เหมาะสมต่อสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยการประยุกต์องค์ความรู้ใหม่เข้ากับภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่ได้อย่างเหมาะสม ผู้นำที่เป็นทางการได้มีบทบาทที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยการจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ในหมู่บ้าน การใช้กฎระเบียบของหมู่บ้าน โดยอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ทำให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยประชาชนมีส่วนร่วม

- การมีส่วนร่วมของชุมชน

ได้มีส่วนร่วมในความคิด การมีส่วนร่วมในการวางแผน และการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผนได้ทำให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนขึ้น ในรูปแบบของการจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ในหมู่บ้าน กำหนดกฎระเบียบของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การมีส่วนร่วมสนับสนุนให้เกิดชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และมีส่วนสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น กิจกรรมการทำแนวป้องกันไฟป่าบริเวณพื้นที่ป่าอนุรักษ์ กิจกรรมการเดินสำรวจป่า กิจกรรมการปลูกป่าในวันสำคัญ กิจกรรมการแลกเปลี่ยนความรู้กับองค์กรภายนอกชุมชน

- ปัจจัยจากภายนอกชุมชน

หน่วยงานภายนอกชุมชนบ้านแม่สา ที่ได้สนับสนุนศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าคือ หน่วยงานวิจัยฟื้นฟูป่า (FORRU) อบต. โป่งแยงและ โครงการหลวงบ้านแม่สาใหม่ มีส่วนสนับสนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยตรงคือ การสนับสนุนในด้านวัสดุ อุปกรณ์ เงินทุน และความรู้ทางวิชาการ ที่ทำให้เกิดกิจกรรมในการจัดการทรัพยากรป่า ในชุมชน เช่น การกำหนดกฎระเบียบในการอนุรักษ์ป่าของชุมชน กิจกรรมโครงการปลูกป่า จัดฝึกอบรม ศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนความรู้กับองค์กรภายนอก เป็นต้น และการมีส่วนร่วมสนับสนุน ให้เกิดการจัดการทรัพยากรทางอ้อมคือ การมีส่วนร่วมทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านสังคม การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน ทำให้ลดพื้นที่การบุกรุกทำลายป่าเพื่อนำพื้นที่มาทำการเพาะปลูก

ศักยภาพแฝงในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพแฝงของชุมชนบ้านแม่สาในการจัดการทรัพยากรป่าประกอบไปด้วย

- ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชุมชนบ้านแม่สา มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าที่สัมพันธ์กับประเพณีความเชื่อ ได้แก่ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับแบบแผนการปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อ ภูมิปัญญาในการเลือกที่ตั้งของหมู่บ้าน และภูมิปัญญาในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่บนพื้นฐานของกฎชุมชน การรักษาสีทธิ และเคารพกฎในการจัดการและใช้ประโยชน์ของสมบัติหน้าหมู่บ้านที่ชุมชนต่างรวมกันเป็นเจ้าของและมีกฎเกณฑ์กฎปฏิบัติในการดูแลรักษาาร่วมกัน และมีมติของชุมชนที่ทั้งชุมชนเคารพและพร้อมปฏิบัติร่วมกัน

ความเชื่อของป่าดงซ่ง การเคารพนับถือผีหรือเทพเจ้าที่อยู่ในป่า เป็นปัจจัยอันดับต้นๆในการที่จะทำให้ชุมชนรู้สึกเกรงและหวงแหน ตามภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งชุมชนต่างมีความเชื่อว่าป่าและไม้ใหญ่ในป่าต่างเป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การสูญเสียป่าจึงอาจมีผลต่อจิตวิญญาณและความมีชีวิตของชุมชน ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมถือเป็นแรงจูงใจสำคัญในการรักษาป่าซึ่งจะเห็นได้ว่าระบบคิดภายใต้ความเชื่อของชาวม้งนั้นไม่ใช่เพียงการใช้

ทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น หากแต่หมายรวมถึงการฟื้นฟูและการอนุรักษ์ด้วย ซึ่งนำมาสู่องค์ความรู้ในการจัดการที่มีความยั่งยืน อีกทั้งยังสอดคล้องกับวิถีชีวิต และที่สำคัญระบบความเชื่อของชาวม้งนั้นเป็นการเคารพธรรมชาติซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของการหล่อหลอมผ่านประเพณีปฏิบัติและวัฒนธรรมของคนที่อยู่กับป่า

- ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรม

ชุมชนบ้านแม่สา มีการจัดการทรัพยากรป่าโดยอาศัยประเพณีความเชื่อ และวัฒนธรรม ที่ผ่านการสั่งสมมาอย่างยาวนาน มีกฎระเบียบ คำสั่งสอน ความเชื่อที่ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นอันเปรียบเสมือนกฎที่ควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชน โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่าตามป่าเขา ถ้าช่วยทุกแห่ง และผืนแผ่นดินทุกที่ จะมีเทวดาดูแล เทวดาหรือเจ้าที่สำคัญที่สุดของชาวม้งคือ เทพเจ้าถือดี ผู้ดูแลบริเวณผืนป่าดงเชิง ดังนั้นชุมชนบ้านแม่สาทุกคนจะให้ความเคารพยำเกรงและให้คุณค่าแก่ป่าเขา แม่น้ำ ลำธาร ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทุกครั้งต้องมีพิธีกรรมและการอธิษฐานขอต่อผู้ดูแลรักษา และต้องขอบุญเมื่อทรัพยากรธรรมชาติได้ให้สิ่งที่เป็นในการดำรงชีวิตทั้งในขณะที่ใช้ก็จะดูแลรักษาทรัพยากรเหล่านั้นไม่ให้ถูกทำลาย

ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีคิดของคนท้องถิ่นที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์อำนาจ ที่ถูกคิดสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นหลักการพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ

- ความเป็นชาติพันธุ์ ระบบเครือญาติ

สังคมม้งของชุมชนบ้านแม่สาจะสืบเชื้อสายและความเชื่อบรรพบุรุษฝ่ายผู้ชาย นั่นคือเมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชายจะพารรยาเข้ามาเป็นสมาชิกในครัวเรือนและตระกูลของตน กับนับถือความเชื่อของฝ่ายชาย โดยมีระบบกลุ่มแซ่ตระกูลมากำกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกทั้งภายในแซ่เดียวกัน กับคนต่างแซ่ ซึ่งโครงสร้างทางสังคมของชาวม้งจะอยู่บนพื้นฐานของระบบกลุ่มแซ่ตระกูลที่มีผู้ชายเป็นหลักโดยถือปฏิบัติกันว่าคนในแซ่ตระกูลเดียวกันนั้นคือพี่น้องกัน

5.1.3 กระบวนการและรูปแบบในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

กระบวนการและรูปแบบที่ใช้ในการจัดการป่า มีจุดเริ่มจากการที่ชุมชนต้องประสบปัญหา ร่วมกันจึงได้เกิดกระบวนการร่วมคิดวิเคราะห์ปัญหาและหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันและมีการวางแผนที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนความรู้กับองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการป่าอย่างเป็นระบบ มีการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านร่วมกันก่อตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ผนวกกับ จารีตประเพณีความเชื่อที่ผสมผสานกัน และการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน ได้เดินไปในทิศทาง เดียวกันจึงทำให้นำไปสู่เป้าหมายร่วมกันได้ มีทั้งในเรื่องของการใช้กฎสังคม กฎจารีตประเพณีของ คนม้งเรื่องของตำนานความเชื่อและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการทำกิจกรรม และตัวชีวิตในการ ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนขึ้น คือป่าไม้เพิ่มจำนวนมากขึ้น น้ำไหล ตลอดปี ในเขตบริเวณชุมชนเริ่มได้ยินเสียงสัตว์ป่า เช่น กิ้ง กวาง ซึ่งจากที่หายไปนานแล้วซึ่งเป็น ตัวชีวิตการฟื้นฟู และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง

- การวิเคราะห์ปัญหา

การจัดการชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนบ้านแม่สาเกิดขึ้นจากการที่เกิด วิกฤตทางธรรมชาติ เนื่องจากชุมชนบ้านแม่สามีการใช้ทรัพยากรในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้น คือ ดิน น้ำ ป่า ทำให้ตมน้ำแห้งขอด ผืนป่าถูกทำลาย ในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นส่งผลกระทบให้ชาวบ้านเกิด ความเดือนร้อนการที่ต้องประสบปัญหาร่วมกันจึงได้ร่วมกันแก้ไขปัญหาคซึ่งนำไปสู่การจัดตั้งกลุ่ม ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมีการออกกฎระเบียบร่วมกันในการดูแลรักษาและการใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรป่าร่วมกัน

- การแก้ไขปัญหา

ชุมชนบ้านแม่สาได้สรุปบทเรียนจากสถานการณ์ที่ทรัพยากรป่าของหมู่บ้านถูกทำลาย ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญห โดยมีการจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ขึ้นในหมู่บ้าน ในระยะแรกของการดำเนินงานของชมรมเป็นลักษณะการประกาศเขตอนุรักษ์ และ การตั้งกฎระเบียบกติกาข้อห้ามต่างๆ แต่ในระยะแรกนี้ยังมีผู้ละเมิดกฎเนื่องจากชาวบ้านบางส่วนยัง ไม่เข้าใจในแนวคิดในการอนุรักษ์ ต่อมาจึงต้องมีการชี้แจงทำความเข้าใจกับชาวบ้าน ประกอบกับ ผลจากการอนุรักษ์ทำให้พื้นที่ป่ามีเพิ่มมากขึ้นชาวบ้านจึงมีความเข้าใจและให้ความร่วมมือเพิ่ม มากขึ้น

- การวางแผน

จากการดำเนินงานของชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการวางกฎเกณฑ์และวางแผนในการจัดการและการใช้ทรัพยากรร่วมกันในชุมชนเพื่อให้การดำเนินงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนบ้านแม่สาจึงได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้กับองค์กรภายนอกและมีการจัดตั้งคณะกรรมการชมรมเพื่อกฎระเบียบข้อบังคับเบื้องต้นให้ชุมชนได้นำไปปฏิบัติ ผลของการดำเนินงานทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านแม่สาเกิดประสิทธิภาพมากขึ้น

ปัจจุบันชุมชนบ้านแม่สาได้มีแนวทางในการจัดการทรัพยากรอย่างต่อเนื่องโดยการพัฒนาเรือนเพาะชำให้เป็น “ศูนย์การเรียนรู้” เน้นการถ่ายทอด ความรู้ ภูมิปัญญา และองค์ความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพันธุ์ไม้พืชพรรณต่างๆ ตลอดจนวิธีการดูแล รักษาเพื่อเป็นการสร้างฐานคิดในการอนุรักษ์ และขยายแนวคิดไปสู่เยาวชนคนรุ่นใหม่ โดยประสานกับโรงเรียนและเพื่อใช้เป็นสถานที่ศึกษาดูงานการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก FORRU ในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ นอกจากนั้นแล้ว ศูนย์ฯ นี้ยังเป็นสถานที่วิจัยด้านพันธุ์ไม้ของชุมชน โดยมีชาวบ้านที่ดูแลร่วมกับนักวิชาการภายนอกและเจ้าหน้าที่ของ FORRU ในการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ต่างๆ โดยเน้นพันธุ์ไม้ที่เป็นพันธุ์ท้องถิ่น เพื่อสร้างองค์ความรู้และถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ได้ต่อไป

5.1.4 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่า

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านแม่สา ทำให้ชุมชนมีการใช้ประโยชน์ที่ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ป่า เช่นเมื่อจะมีการนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์จะต้องมีการขออนุญาตมีเงื่อนไข ซึ่งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าของชุมชนสามารถจำแนกการใช้ประโยชน์ได้ 3 ประเภทคือ การใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภค การใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมและการใช้ประโยชน์ในการเป็นปัจจัยการผลิต โดยการใช้ประโยชน์เพื่อบริโภคจะประกอบไปด้วยประเภทอาหาร ประเภทพืชหัตถกรรม และยารักษาโรค ส่วนการประกอบพิธีกรรมจะใช้ทำพิธีกรรมเช่น เช่น ไหว้ป่าดงแจ้ง และใช้เป็นปัจจัยการผลิตเช่น การสร้างบ้าน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ เป็นต้น

5.2 อภิปรายผลการศึกษา

การอภิปรายผลในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้อภิปรายผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดในการศึกษา โดยใช้หลักการ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย จากการรวบรวมวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาเพื่อสนับสนุนการอภิปรายให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นสามารถอภิปรายผลการศึกษา ดังนี้

5.2.1. บริบทของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่า

ในสมัยโบราณชาวเมืองบ้านแม่สาส์รู้ถึงคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงรักษาธรรมชาติไว้ได้เป็นอย่างดี มีการทำระบบเกษตรกรรม จารัตประเพณี ใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการยังชีพและใช้เท่าที่จำเป็นเท่านั้น

เมื่อความเจริญเข้าสู่บ้านภูเขา การผลิตจากการเกษตรเพื่อยังชีพเปลี่ยนมาสู่การผลิตเพื่อการค้า การได้รับความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์และการศาสนา ประจวบกับการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ไปอย่างมากมาขากที่จะเกิดใหม่ทดแทนกัน อย่างไรก็ตามหากจะมองในภาพรวมแล้ว ถือว่าชาวเขามีส่วนในการทำลายป่าน้อยที่สุด สอดคล้องกับ (ยศ สันตีสมาบัติ, 2536) เสนอว่า การที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็วมิได้เกิดจากการทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขา แต่ป่าโดยรวมถูกทำลายเพราะการสร้างทาง อ่างเก็บน้ำ การทำลายป่าด้วยสาเหตุของความมั่นคงปลอดภัยจากคอมมิวนิสต์ และการใช้สัมปทานป่าไม้แก่เอกชนผู้มีฐานะดี เนื่องจากป่าไม้โดยรวมของประเทศถูกทำลายลงอย่างมากมาย รัฐจึงได้ตราพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติปี พ.ศ. 2504 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ในการประกาศใช้กฎหมายต่างๆ ดังกล่าว ได้เกิดผลกระทบต่อชุมชนแม่สาเช่นกันเพราะประกาศเขตทับลงบนพื้นที่ทำกินของชุมชนที่ทำมาหากินมานานนับร้อยปี แต่ช่วงนั้นชุมชนแม่สา ยังไม่รู้ถึงผลกระทบจากประกาศใช้กฎหมายเหล่านี้มากนัก

ชุมชนบ้านแม่สาในช่วง พ.ศ. 2517 ได้มีการจัดตั้งหน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาขึ้น เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตจัดตั้งหมู่บ้านตามกฎหมายปกครองท้องที่และส่งเสริมให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่นแล้วเปลี่ยนไปปลูกพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมงบประมาณจากสหประชาชาติในขณะนั้น เช่น กาแฟ พันธุ์อะราปีก้า ถั่วแดง มันฝรั่ง กะหล่ำปลี สตอเบอร์รี่ เป็นต้น ขยายความได้จากงานวิจัย (ประสิทธิ์ ลิปรีชาและคณะ, 2538) พบว่า ปี พ.ศ. 2517 – 2521 ชาวบ้านแม่สาสามารถปลูกกาแฟได้

ถึง 156 – 353 ต้น ในพื้นที่ประมาณ 645.4 ไร่ แต่การเกษตรแบบอิงเศรษฐกิจนี้เอง ส่งผลให้เกิดการขยายพื้นที่ทำการเกษตร นำไปสู่การสูญเสียป่าขยายออกไปเป็นวงกว้างซึ่งจากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่าพืชที่มาจาก การส่งเสริมของทางรัฐหากจะให้ชุมชนได้กำไร จำเป็นต้องมีการใช้พื้นที่ที่มาก เนื่องจากเป็นพืชที่มีผลผลิตต่อไร่ น้อย โดยเฉพาะถั่วแดง ทางชุมชนบ้านแม่สาจึงมีการขยายที่ทำกิน ย้ายไปย้ายมาเพื่อพักดิน อันเป็นที่มาของคำกล่าวที่ว่า “ การทำเกษตรแบบไร้เดือนลอยของชาวเขา” จนเกิดเป็นการชอบธรรมของทางรัฐที่จะเข้ามาดำเนินการตามกฎหมายของป่าสงวนแห่งชาติดอยสุเทพ – ปุย ที่ประกาศเมื่อปี พ.ศ. 2524 โดยกฎหมายนี้อุทยานมีการปฏิบัติอย่างเข้มข้นมากขึ้นเป็นลำดับ ที่มากไปกว่านี้ คือ ปี พ.ศ. 2535 รัฐบาลได้จัดตั้งองค์การสวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ในพื้นที่ 6,500 ไร่ โดยพื้นที่ใช้งานส่วนหนึ่งได้เข้าไปในเขตสวนลึนจีของชาวบ้านที่ได้รับพระราชทานจากในหลวงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 ส่งผลให้ชุมชนบ้านแม่สาได้ตกอยู่ในสถานการณ์ความตึงเครียดอย่างมาก

ภายใต้ความกดดันและข้อกล่าวหาต่างๆ จากทางรัฐและคนพื้นราบที่ชุมชนได้รับประกอ กับแนวคิดในการแก้ปัญหาชุมชนกับป่าที่เป็นกระแสนิยมในขณะนั้นดังเห็นได้จากงานวิจัยของ Ryan John, 1996) ที่กล่าวถึง “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ของชาวเขาว่าเป็นสิ่งซึ่งนำให้ชาวเขาดำรงชีวิตได้อย่างมีดุลยภาพกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความหลากหลายทางชีวภาพชาวเขาที่ถูกระบุว่าด้อยความรู้และล้าหลังนั้นที่จริงแล้วกลุ่มชนกลุ่มนี้มีวิถีชีวิตที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพมากกว่าคนในเมืองหลายเท่าและจากงานวิจัยของ (แมคคิน นอน, 2551) ที่กล่าวว่า การอนุรักษ์ธรรมชาติกับการใช้ประโยชน์โดยมนุษย์ไม่จำเป็นต้องขัดแย้งหรือแยกออกจากกัน โดยหลักการก็คือให้คนในท้องถิ่นได้ประโยชน์และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า มีการกำหนดวิธีการ กติกา และการจัดการร่วมกันระหว่างนักอนุรักษ์กับชาวบ้าน เพราะจากการจัดการป่าไม้ของประเทศไทยที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดปัญหามากมายโดยเฉพาะบนพื้นที่ ที่รัฐบาลมีนโยบายบังคับให้ชาวเขาออกจากพื้นที่ที่เคยอยู่มาเป็นเวลานานด้วยวิธีการที่ค่อนข้างรุนแรงและ(ยศ สันตสมบัติ, 2536) เสนอว่า นโยบายการป่าไม้ของประเทศไทยจะต้องให้ความสำคัญกับชาวบ้าน ซึ่งมีวิถีชีวิตและการทำมาหากินผูกพันกับป่ามานาน การวางแผนและนโยบายป่าไม้แห่งชาติจะต้องเป็นการวางแผนจากเบื้องล่างเน้นการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม

แนวคิดเหล่านี้บวกกับความขัดแย้งต่างๆ ทำให้ชุมชนแม่สารวมตัวกันจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านแม่สาใหม่ขึ้น เพื่อรณรงค์ให้ชาวบ้านร่วมกันจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2538 และหันกลับมาทบทวนร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น หน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่า (FORRU) ที่เข้ามาดำเนินการวิจัยพันธุ์ไม้ท้องถิ่นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 มีการประยุกต์ใช้ความเชื่อและพิธีกรรมของม้งมาจัดการเป็น “ป่าดงแข็ง” ของชุมชนซึ่งจุดนี้ผู้วิจัยมองว่าเป็นจุดเปลี่ยนกระแสด้านความกดดันของรัฐบาลและชุมชนบนพื้นราบเป็นอย่างดี เพราะปัจจุบันชุมชนแม่สาได้แสดงให้เห็นแล้วว่าชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าไม้ได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์ (พรชัย ถนอมวรกุล, 2553) ที่กล่าวว่า “ชุมชนแม่สาได้ขออนุรักษ์ป่าหลังหมู่บ้านไว้ซึ่งปัจจุบันหากเปรียบเทียบกับป่าที่ดูแลโดยหน่วยงานของรัฐ จะเห็นได้ว่าป่าของชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์กว่าทางรัฐเป็นฝ่ายอนุรักษ์สามารถทำให้รัฐยอมรับได้ ซึ่งการให้ชุมชนจัดการเองนั้นรัฐเองก็ได้ผลงานประชาชนก็ได้วิถีชีวิตที่อยู่ร่วมกับป่าคืนมา”

5.2.2 ศักยภาพทั่วไปและศักยภาพแฝงในการจัดการทรัพยากรป่า

ศักยภาพทั่วไปของชุมชนแม่สาผู้วิจัยได้ให้ทัศนะว่า ผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมีส่วนสำคัญในการนำพาชุมชนร่วมลุกขึ้นมาดูแลจัดการทรัพยากรให้กับทางรัฐและคนพื้นราบได้เห็นว่าชุมชนอยู่ร่วมกับป่าได้ สามารถใช้ชีวิตคู่กับการอนุรักษ์ป่าไม้ด้วยได้โดยสอดคล้องกับงานของ (สหทยา วิเศษ, 2540) ที่พบว่าศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นมาจากผู้นำชุมชน กลุ่มเครือญาติ กลุ่มวัฒนธรรมในหมู่บ้านที่มาร่วมกันต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติจากภายนอกที่มาจากทิศทางการพัฒนาสมัยใหม่ ทำให้เกิดกระแสนิยมและบริโภคนิยมที่มองเห็นทรัพยากรเป็นสินค้า โดยอาศัยกลไกของรัฐที่รวบอำนาจการจัดการทรัพยากรเอาไว้ที่ส่วนกลาง ปฏิเสธสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนบ้านแม่สาได้รับผลกระทบจากกระแสนิยมอย่างหนัก ได้รับความกดดันทั้งจากภายนอกและภายใน เช่น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายจนเกิดภัยธรรมชาติ และถูกกดดันจากบทลงโทษของเจ้าหน้าที่รัฐจนกลุ่มผู้นำชุมชนในขณะนั้นนำโดยพ่อหลวงสุรศักดิ์ ภูศิริพัฒนานนท์ พ.ศ. 2533 เริ่มรวมตัวกันจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อคืนความชอบธรรมให้แก่ชุมชนในการดำเนินการต้องใช้ทั้งความรู้ ความอดทนความเสียสละทุนทรัพย์ส่วนตัวและเวลาในการประยุกต์ภูมิปัญญาของชุมชนให้สามารถจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อคืนสมดุลให้กับระบบนิเวศอย่างเป็น

รูปธรรมพอที่จะคืนความชอบธรรมแก่คนในชุมชนได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานของ (อเนก นาคะบุตร, 2536) ที่กล่าวถึง ศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยสรุปจากทัศนะของบุคคลผู้มีประสบการณ์กับชุมชนว่าศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเกิดขึ้น โดยการใช้ปัญญาของชาวบ้านที่มีลักษณะเป็น “ปัญญาชน” และด้วยการประยุกต์ใช้ความรู้เทคโนโลยีดั้งเดิมจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ชาวบ้านเหล่านี้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญและเป็นองค์กรที่สำคัญและเป็นองค์กรที่สำคัญในการตั้งกฎเกณฑ์ กำหนดข้อห้าม บทลงโทษ แบ่งบทบาทการควบคุมการใช้และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติดิน น้ำ ป่า และจัดการระบบเกษตรต่างๆ ได้อย่างสอดคล้องต่อปัญหาและความต้องการของชุมชนและสอดคล้องต่อการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสมดุลของระบบนิเวศ

ชุมชนบ้านแม่สา มีจุดเริ่มต้นในการดำเนินการจากผู้นำในชุมชน โดยใช้รูปแบบตามกระบวนการมีส่วนร่วมกับทางชุมชน ทั้งในการมีส่วนร่วมในด้านความคิด การมีส่วนร่วมในการวางแผน การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานตามแผน ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่า ชุมชนแม่สา มีส่วนร่วมด้านความคิดจากการประสบปัญหาเหมือนกัน คือ ความขัดแย้งกับทางรัฐกับคนพื้นราบที่กล่าวหาว่า คนบนที่สูงเป็นผู้ทำลายทรัพยากรป่า ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาความแห้งแล้ง จึงมีการร่วมคิดว่าจะมีแนวทางการแก้ปัญหาอย่างไร จากนั้นจึงมีการวางแผน คือ จะร่วมกันอนุรักษ์ไม้บริเวณต้นน้ำลำธาร โดยการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติขึ้นในหมู่บ้าน โดยมีการขออนุญาตพื้นที่ป่าหลังหมู่บ้านจากรัฐให้เป็นป่าอนุรักษ์ของชาวบ้านแม่สาเองมีการตั้งกฎเกณฑ์เฉพาะกลุ่ม กฎระเบียบต่างๆ ให้ชุมชนปฏิบัติตามและการปฏิบัติตามแผนชุมชนก็จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมรักษาป่า เช่น การทำแนวกันไฟป้องกันไฟป่า เดินตรวจป่า การปลูกป่า เป็นต้น จากการดำเนินงานมีความสอดคล้องกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนตามที่ อकिन ริฟิพัฒนา (ฮ้างโนนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2542) ที่ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนภายใต้สภาพสังคมชนบทไทยว่าสามารถพิจารณาได้ดังนี้คือ ลักษณะการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชนบทของประชาชนด้านต่างๆ ได้แก่ การค้นหาปัญหา จัดลำดับปัญหา สาเหตุของปัญหา หาแนวทางแก้ไขปัญหา และดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหานั้นและลักษณะเงื่อนไขการเข้าร่วมกิจกรรมว่า การที่ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชนบทนั้นเพราะเงื่อนไขเหล่านี้ เช่น เกรงใจ ถูกบังคับ หรือมีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า เข้าใจและยอมรับวัตถุประสงค์ของการพัฒนานั้น และเห็นว่ากิจกรรมดังกล่าวจะก่อให้เกิดประโยชน์ระยะยาวแก่

ตนเอง และประชาชน และผลจากการมีส่วนร่วมกันของทั้งชุมชนตลอดระยะเวลา 20 ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 – 2553) ชุมชนมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์จำนวน 5,000 ไร่ มีพื้นที่ป่าใช้สอยจำนวน 2,000 ไร่ นอกจากนั้นยังมีการแลกเปลี่ยนความรู้กับองค์กรภายนอกอย่างต่อเนื่อง จนทำให้ชุมชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมจนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาต่างๆ โดยผ่านการศึกษา อบรม เผยแพร่จากองค์กรภายนอกที่มีความรู้ความสามารถและสิ่งนี้เอง ผู้วิจัยมองว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนบ้านแม่สาได้เกิดความตระหนักต่อสถานการณ์สิ่งแวดล้อม ส่งผลให้มีค่านิยมทัศนคติทักษะและพฤติกรรมที่จะส่งเสริมการพัฒนาควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเช่นปัจจุบัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นอย่างราบรื่นไม่ได้หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายต่างๆ ทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรอิสระ ฯลฯ และจากคนในชุมชนเอง

ส่วนด้านศักยภาพแฝงที่มีในชุมชน เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ความเป็นชาติพันธุ์ (ระบบเครือญาติ) และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เป็นปัจจัยที่ช่วยในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนแม่สาให้มีความสำเร็จอย่างปัจจุบัน ได้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ศักยภาพแฝงที่กล่าวมามีส่วนอย่างมากในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนเพราะหลายๆกิจกรรมเกิดจากการดึงศักยภาพแฝงมาใช้ เช่น พิธีเช่น ไหว้ป่าดงแซ้ง พิธีเผยแพร่หรือการบนบาน พิธีเป่าเหยงหรือการแก้บน พิธีเส่ง เหา เดลิ หรือไหว้ผีต้นน้ำ เป็นต้น แม้แต่บรรยากาศในการร่วมกันทำงานก็เป็นไปแบบระบบเครือญาติ ความเป็นพี่เป็นน้องกัน จึงทำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงานที่มากเพราะสามารถพูดคุยว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานของ (ปรารธนา ยศสุข, 2550) ที่ค้นพบว่า ความเชื่อเกี่ยวกับอุดมการณ์อำนาจเหนือธรรมชาติไม่ได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผลหากแต่เป็นวิถีคิดของคนท้องถิ่นที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์ อำนาจ ที่ถูกคิดสร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักการพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ

ชุมชนบ้านแม่สา มีความเชื่อที่ถูกปฏิบัติและเป็นที่ยอมรับกันทั้งชุมชนจึงเป็นพื้นฐานของจารีต ประเพณี ตลอดจนการวางกฎระเบียบข้อบังคับเพื่อกำหนดสิทธิในการใช้ การจัดการทรัพยากรของชุมชนจนเป็นแบบแผนที่ยึดปฏิบัติเป็นตัวแบบในการดำเนินชีวิต ไม่เพียงถูกผลิตซ้ำในรูปพิธีกรรมเท่านั้นยังถูกถักทอเป็นสัจพจน์ คำสอนเพื่ออธิบายและสืบทอดระบบความเชื่อ

นั้นๆ เช่น มีฟ้าจึงมีโลก มีแผ่นดินจึงกำเนิดวัชพืช มีแม่มีพ่อจึงกำเนิดบุตร หรือ รักษาชีวิตแล้วจะมีอายุยืน ถนอมเครื่องนุ่งห่มใหม่ๆ จะใหม่ ถนอมไม้ไผ่ ไผ่จะตั้งตรง รักษาต้นไม้ ไม้จะสูง เป็นต้น

ดังนั้นการดำเนินวิถีชีวิตท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนแม่สาจึงสัมพันธ์กับธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติอย่างแนบแน่น อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ความเชื่อของชุมชนผูกพันกับพื้นที่ซึ่งยากที่จะแยกออกจากกัน ซึ่งเป็นคลังภูมิปัญญาที่สำคัญให้กับการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น

5.2.3 กระบวนการและรูปแบบที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

กระบวนการที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน จะเริ่มจากที่ชุมชนแม่สาประสบกับปัญหาภายใน คือ มีการบุกรุกที่ดินในการทำเกษตร มีการทำลายพื้นที่ป่าอย่างมาก เกิดเหตุการณ์ตายน้ำเริ่มแห้งขอดในช่วงฤดูร้อน ฤดูฝนน้ำท่วมขัง ซึ่งจากการสัมภาษณ์ เกษม ถนอมวรกุล (2553) ได้เล่าว่า “เวลาน้ำท่วมขังช่วงฤดูฝนจะชะล้างหน้าดินให้ดินตะกอนไหลรวมไปที่อ่างเก็บน้ำของหมู่บ้านซึ่งมีอยู่ 2 อ่าง คือ อ่างด้านบนและอ่างด้านล่างของหมู่บ้าน ทุกๆหน้าฝนชาวบ้านต้องไปช่วยกันขุดเอาดินตะกอนออกจากอ่างเก็บน้ำ” ส่วนปัญหาจากภายนอก คือ ถูกกล่าวหาจากคนพื้นราบว่าเป็นผู้ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ กับมีปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานของรัฐในการประกาศกฎหมายเขตป่าสงวนเมื่อปี พ.ศ. 2524 ที่ประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย

จากศักยภาพของผู้นำประกอบกับปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นร่วมกันของชุมชน ชุมชนจึงได้มีการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน โดยการรวมกลุ่มชุมชนเพื่อทำการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า ซึ่งจุดเริ่มต้นของการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อสิทธิชุมชนอย่างแท้จริง คือ การปิดป่าและยกเลิกสัมปทานป่า โดยการต่อสู้ของชุมชนห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ให้เป็นป่าชุมชนถือเป็นป่าชุมชนแห่งแรกที่รัฐยอมรับให้ตามการเรียกร้องของชุมชน ดังนั้นชุมชนแม่สาจึงมีการคิดที่จะอนุรักษ์ป่ากันเองจากการสัมภาษณ์ พรชัย ถนอมวรกุล (2553) “ในช่วงแรกจะมีการทำแนวเขตพื้นที่ป่าให้เป็นเขตป่าอนุรักษ์ในปี พ.ศ. 2530 กลุ่มแกนนำคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านยอมสละที่ดินทำกินของตนเองให้เป็นพื้นที่ป่า เพื่อกันเป็นพื้นที่นาร่องในการฟื้นฟูป่า” ซึ่งการกระทำนี้สอดคล้องกับงานของ (สุวิทย์ ชีรสาสวัต, 2533) ที่ได้ให้ความหมายของ ศักยภาพชุมชน หมายถึง ความสามารถของชุมชนในการตอบสนองความต้องการแก้ไขปัญหาของคนส่วน

ใหญ่ภายในชุมชนรวมทั้งความสามารถของชุมชนในการให้ความร่วมมือในกระบวนการดำเนินงานกับคนในชุมชน ขณะเดียวกันก็ดำเนินกระบวนการแก้ไขปัญหาที่มาจากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อความปกติสุขในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน

นับว่าชุมชนแม่สาได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ว่าจะต้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อลดปัญหาทั้งภายในและภายนอกชุมชนอันจะส่งผลต่อความปกติสุขของคนในชุมชนนั่นเอง นับว่าสอดคล้องกับ Pressee, Robinson and Horrock (อ้างในอารี พันธมณี, 2534) ที่กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ คือ กระบวนการที่บุคคลได้พยายามปรับพฤติกรรมของตนเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมตามสถานการณ์ต่างๆ จนสามารถบรรลุเป้าหมายตามที่แต่ละบุคคลได้ตั้งเป้าหมายไว้

ชุมชนแม่สาจึงได้มีการเริ่มอนุรักษ์ป่าเพื่อการอยู่รอดของชุมชน มีกิจกรรมที่ทำการอนุรักษ์มากมาย เช่น การสำรวจป่า กันแนวเขตพื้นที่ให้เป็นเขตป่า คอยควบคุมไฟป่า ทำแนวกันไฟ และร่วมงานกับหน่วยงานภายนอกจนมีการก่อตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งจะทำงานร่วมกับหน่วยงานกับหน่วยงานวิจัยฟื้นฟูป่า (FORRU) เป็นหน่วยงานที่ดำเนินการฟื้นฟูโดยใช้ชนิดพรรณไม้โครงสร้าง (Framework Species) ได้นำเทคนิคการดูแลป่านำมาพัฒนาและปรับปรุงให้มีความเหมาะสมกับระบบนิเวศ

ในส่วนของรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่เป็นการใช้รูปแบบการจัดการด้วยจารีตประเพณีของชุมชนแม่สา สามารถอธิบายภายหลังจากถูกรัฐประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ – ปุย ทับซ้อน ชาวบ้านเกิดปัญหาทั้งภายในและภายนอกในที่สุดชาวบ้านจึงได้อาศัยความศักดิ์สิทธิ์ของเทพถือดีมาสร้างความสามัคคีเพื่อฟื้นฟูป่าด้วย นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา ทำให้ปัจจุบันชุมชนมีพื้นที่ป่าเหนือหมู่บ้านแม่สาใหม่จำนวนประมาณ 5,000 ไร่ กลายเป็นป่าชุมชนที่มีความชุ่มชื้นเขียวจิตตลอดปี โดยมีผู้ประกอบพิธีเช่น ไหว้ป่าดงแช่ง คือ นายบงกช ต่อแช่ง ซึ่งมีเหตุการณ์สำคัญสามารถสนับสนุนรูปแบบการจัดการด้วยจารีตประเพณีของชุมชน ดังเช่นกรณีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2545 ที่ถูกเล่าขานจนกลายเป็นอุทาหรณ์ ดังที่ บงกช ต่อแช่ง เล่าว่า “นางว่าจะไปเอาปลีกด้วยเมื่อไปถึงป่าบริเวณศาลถือดินางก็ล้มลงท่าไหนไม่รู้ทำให้มีดปลายแหลมปักตรงหน้าอกเฉียงทะลุไปด้านหลัง เมื่อชักมีดออกได้เลือดไหลเยอะมากเหมือนกับฆ่าหมูตัวหนึ่งเลย นางเดิน โขเซมาถึงหมู่บ้านมีคนเห็นจึงพานางไปโรงพยาบาลจึงรักษาได้ทัน ตอน

หลังหมอทรงเจ้าบอกว่าเป็นเพราะเราได้ถือให้เทพถือปกป้องป่าถ้าใครทำลายก็ให้เทพถือตลงโทษ ผู้นั้นแต่แล้วนางก็ยังฝ่าฝืนเข้าไปอีกเทพถือจึงลงโทษด้วยการทำให้หกล้มแล้วเอามิดของนางมาแทงเข้า” ซึ่งในส่วนนี้ผู้วิจัยมองว่าเป็นการใช้ประเพณีที่ได้ผลมากเป็นทวีคูณเพราะการมีอุทาหรณ์แบบนี้ยิ่งถือว่าเป็นคำเตือนได้ดียิ่งกว่าการใช้กฎระเบียบของชุมชนเสียอีก สอดคล้องกับ สัมภาษณ์ (พรชัย ถนอมวรกุล, 2553) กล่าวว่า “เมื่อมีเหตุการณ์ครั้งนี้เกิดขึ้นคนในชุมชนก็กลัวและไม่กล้าเข้าไปในเขตป่าดงซึ่งอีกเลยถือเป็นการรักษาป่าที่ดีที่สุดเลยสำหรับชุมชนของผม”

ในส่วนรูปแบบการจัดการป่าแบบจัดกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติชุมชนได้แสดงออกมาจากการสร้างพื้นที่ป่าชุมชนโดยปล่อยให้ป่าอยู่เฉยๆ ไม่เข้าไปรบกวนทำเพียงแนวกันไฟ ประมาณ 5 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 5,000 ไร่ ซึ่งถือเป็นการอนุรักษ์ป่าของชุมชน นอกจากนั้นชุมชนก็ได้เข้าร่วมปลูกป่ากับหน่วยงานวิจัยฟื้นฟูป่า (FORRU) ส่วนพื้นที่ป่าใช้สอยก็มีการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรเชิงเดี่ยวให้เป็นเกษตรผสมผสาน ซึ่งในส่วนนี้ผู้วิจัยพบว่าการจัดการป่าที่ผ่านมาได้ผลมากเพราะชุมชนมีภูมิปัญญาชาวบ้าน มีวัฒนธรรม ประเพณี และระบบเครือญาติเป็นส่วนช่วยจึงทำให้การดำเนินงานต่างๆตามกระบวนการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

5.2.4 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าของชุมชน

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าของชุมชนมั่งบ้านแม่สาซึ่งถือเป็นชุมชนที่มีพื้นฐานมาจากภาคการเกษตรเป็นหลักจึงมีจารีต ประเพณี ความเชื่อ วิถีชีวิตที่ผูกพันและพึ่งพาอาศัยป่าไม่ว่าจะเป็นอาหารการกิน ไม้ฟืน ไม้สำหรับสร้างบ้าน ชาวเมืองจะใช้ประโยชน์จากป่า ทั้งป่าดงดิบและป่าเบญจพรรณซึ่งชาวเมืองแม่สาจะมีองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น เก็บหาพืชสมุนไพรนั้นไม่ได้มุ่งเพียงเพื่อการเก็บเกี่ยวให้ได้มากที่สุด หากแต่มีความเชื่อในเรื่องเจ้าป่าเจ้าเขาที่อยู่ในป่า เป็นตัวกำกับหรือกฎจารีตที่ถือปฏิบัติเป็นตัวบังคับ จากผู้อาวุโสถูกถ่ายทอดสู่คนรุ่นลูกหลานให้มีการถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดจนถึงปัจจุบัน เป็นกุศโลบายและยุทธวิธีของชาวเมืองในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้มีการใช้ประโยชน์ในลักษณะทำลาย อันจะทำให้ไม่เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าของชุมชนจึงต้องมีการทำพิธีก่อนเสมอเพื่อขออนุญาตและอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ ซึ่งหากฝ่าฝืนใช้

ทรัพยากรมากเกินไป หรือประพฤติกิจ ตามก อนาจารต่อธรรมชาติ เจ้าที่อาจลงโทษหรือผิผินจนล้มป่วยได้ ระบบความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติของเจ้าที่ได้ถูกผลิตซ้ำในทุกพิธีกรรมที่คนม้งบ้านแม่สาได้สัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผลเท่านั้น หากแต่เป็นวิถีคิดของคนท้องถิ่นที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์อำนาจ ที่ถูกคิดสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นหลักการพื้นฐานในการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ การดำเนินวิถีชีวิตท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนม้งบ้านแม่สา จึงสัมพันธ์กับธรรมชาติ และอำนาจเหนือธรรมชาติอย่างแนบแน่น อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ความเชื่อของชุมชนผูกพันกับพื้นที่ จึงยากที่จะแยกออกจากกันได้ ซึ่งเป็นคลังทางภูมิปัญญาที่สำคัญให้กับการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่นได้

โดยผู้วิจัยได้แบ่งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าของชุมชนแม่สาได้ 3 แบบ คือ การใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภค ประกอบพิธีกรรม และเป็นปัจจัยการผลิตซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นวิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่ร่วมกับป่ามาตั้งแต่ดั้งเดิม สอดคล้องกับงานวิจัยของ (ไพโรจน์ อาจิริยะ, 2544) พบว่ารูปแบบของการจัดการทรัพยากรป่าไม้จะมีการอาศัยขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่โดยสะท้อนออกมาในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการสืบทอดประเพณีในการจัดการป่าไม้บนพื้นฐานความเชื่อของชุมชน รูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าไม้มีทั้งทางตรงและทางอ้อม การใช้ประโยชน์ทางตรง คือ เป็นแหล่งอาหาร เก็บหาของป่า แหล่งเชื้อเพลิง สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ทำการเกษตร และเป็นแหล่งสมุนไพรรักษาโรค การใช้ประโยชน์ทางอ้อม คือ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้นอกจากจะมีการสอบถาม การสัมภาษณ์ และการสังเกตแล้วนั้น ผู้วิจัยได้มีโอกาสในการทำงานร่วมกับชาวบ้านกล่าวคือชาวบ้านได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการสืบค้นข้อมูลไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการรื้อฟื้นทุนเดิมในการจัดการทรัพยากรป่าตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การจัดกิจกรรมร่วมกันทำแผนผังประวัติศาสตร์ชุมชนและสืบค้นข้อมูลความสามารถในการจัดการทรัพยากรป่า ประชุมกลุ่มย่อยการใช้ประโยชน์จากป่า นอกจากนั้นผู้วิจัยได้พาชาวบ้านเข้าร่วมอบรมเชิงปฏิบัติการเสริมสร้างพลังชุมชน กล่าวคือการเสริมสร้างพลังของชุมชนจะต้องเริ่มจากความเชื่อที่ว่า การเปลี่ยนแปลงของชุมชนและมีความหมายต้องมาจากภายในตัวชุมชนเอง นั้น

คือคนภายในชุมชนได้ร่วมกันจุดประกายการพัฒนาชุมชนขึ้นมาโดยอาศัยสินทรัพย์ชุมชนเป็นฐาน ซึ่งเป็นแนวคิดของการเสริมสร้างพลังชุมชนที่เน้นการนำชุมพลังและความสามารถของชุมชน การมองโลกในแง่ดีว่าชุมชนมีความสามารถและพรสวรรค์ และใช้ความสามารถที่มีอย่างมีคุณค่าและสร้างคุณค่าต่อผู้อื่นด้วย สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสิ่งสำคัญคือความเข้มแข็งของชุมชน ฐานคิดเหล่านี้จะสามารถนำมาใช้ในการพัฒนามากกว่าการใช้ปัญหาและความของชุมชนเป็นหลัก ชาวบ้านที่เข้ารับการอบรมจะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงไปสู่ชุมชนที่ดีกว่าเดิม อาจจะเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการหรือผู้นำตามธรรมชาติที่มีอยู่แล้วนำท้องถิ่นซึ่งหากชุมชนได้รับการส่งเสริมศักยภาพที่ดีแล้วนั้นชุมชนจะสามารถร่วมกันวางแผนการเรียนรู้การทำงานเพื่อนำเอาสินทรัพย์ภายในชุมชนทั้งในด้านภูมิปัญญา ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมมาก่อให้เกิดคุณค่าทางจิตใจ ตลอดจนการนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนก็จะทำให้เกิดการพัฒนาและทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ในที่สุด ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ต่างๆ การทำงานร่วมกับชาวบ้านจากกิจกรรมมากมายที่กล่าวมาแล้ว ล้วนแต่ทำให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักเริ่มเกิดกระบวนการเรียนรู้ทำให้ชาวบ้านเรียนรู้ถึงกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชน และการทำงานวิจัยอย่างเป็นขั้นตอนเริ่มมองเห็นของดีภายในชุมชนเอง ซึ่งสามารถทำให้นำมาปรับใช้ได้ด้วยตัวชุมชนเอง ได้นั้นก็คือ เริ่มจากการจัดการคนให้ให้มีคุณภาพแล้วนำคนที่มีคุณภาพนั้น ไปจัดการสิ่งแวดล้อม แน่นนอนว่าชุมชนบ้านแม่สาสินทรัพย์ที่สำคัญคือทรัพยากรป่า ในเมื่อคนมีคุณภาพยอมเข้าไปสู่การจัดการป่าที่ยั่งยืน และถือเป็นการความยั่งยืนที่เข้มแข็งและมั่นคง เพราะก่อเกิดจากพลังภายในชุมชนเองโดยแท้

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้พบว่าวิถีชีวิตความเป็นอยู่รวมถึงการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านแม่สา มีการเปลี่ยนแปลงตามเหตุผลและปัจจัยที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกชุมชน ปัญหาที่ปรากฏมีความเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยของชุมชน วัฒนธรรม ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม จากการเปลี่ยนแปลงทำให้ชุมชนบนที่สูงต้องมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกมากยิ่งขึ้น

สิ่งที่ปรากฏคือ หน่วยงานภายนอก รวมถึงนโยบายของรัฐ ได้เข้าไปมีบทบาทต่อการแก้ไข ปัญหาการดำเนินงานที่ผ่านมาสามารถประสบผลสำเร็จได้ระดับหนึ่ง แต่ในบางโอกาสพบว่าการ ปฏิบัติไม่สามารถสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ชุมชน เพราะขาดความเข้าใจสภาพที่เป็นอยู่จริงขาดการ ประสานงานระหว่างพื้นที่และส่วนกลาง หรือระหว่างหน่วยงาน การทำงานยังแยกส่วนไม่เป็น บูรณาการ อย่างไรก็ตามการแก้ไขปัญหาโดยชุมชนสามารถกระทำได้เมื่อชุมชนมีศักยภาพในการ จัดการ แต่ในบางกรณีที่ชุมชนยังไม่เข้มแข็งพอจำเป็นต้องมีหน่วยงานเมสสนับสนุนไม่ว่าจากรัฐหรือ องค์กรพัฒนาเอกชน บนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่าชุมชนบนที่สูงมีศักยภาพในการอนุรักษ์และการ จัดการทรัพยากรในระดับชุมชนได้ งานพัฒนาบนที่สูงในช่วงเวลาต่อไปจึงควรประกอบด้วย การ ดำเนินงานดังนี้

1. หน่วยงานรัฐควรเปิดใจยอมรับสิทธิและหน้าที่ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าโดย ชุมชนเพื่อศึกษาทำความเข้าใจในวิถีชีวิต ระบบคิด และความรู้ของชุมชนพร้อมให้มีการเผยแพร่สู่ สาธารณชน หรือชุมชนอื่นต่อไปและหน่วยงานรัฐควรหันมาให้การสนับสนุนในการจัดการ ทรัพยากรป่าโดยชุมชนอย่างแท้จริงและต่อเนื่อง เพราะชุมชนไม่ใช่แต่จะมีการทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเดียว แต่มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูควบคู่กันไปด้วยซึ่งจะเป็นการช่วยทาง ราชการในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติอีกทางหนึ่ง

2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการรับรู้ และสะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งต่อชุมชนและพื้น ราบ รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการจัดการแก้ไขปัญหาซึ่งรายละเอียดในแต่ละปัญหาสภาพพื้นที่ รวมถึงชุมชนเองอาจมีความแตกต่างกัน การดำเนินการในลักษณะดังกล่าวจำเป็นต้องใช้กำลังคน เวลา รวมถึงงบประมาณและความเข้าใจซึ่งได้มีบางหน่วยงานเริ่มใช้ยุทธวิธีดังกล่าวและบังเกิดผล รับในระดับที่น่าพอใจ

3. ควรหยิบยกเอาระบบคุณค่าและความรู้ดั้งเดิมของชุมชน มาผสมผสานกับ ความรู้สมัยใหม่ ก่อนที่จะกำหนดพระราชบัญญัติ หรือกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและต้องเปิดโอกาสให้ชุมชน หรือตัวแทนชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการ กำหนดเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชน

4. การส่งเสริมความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน จะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองและแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น เป็นฐานที่มั่นคงสำหรับงานพัฒนาช่วยเหลือแบ่งเบาหรือลดบทบาทขององค์กรภายนอก

5.3.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารั้งต่อไป

การศึกษารั้งนี้เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นเรื่องศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านแม่สาเป็นหลัก ดังนั้นควรจะ ได้มีการดำเนินงานต่อเนื่อง เพราะการศึกษารั้งนี้เสมือนจุดเริ่มต้นให้ชุมชนมองเห็นศักยภาพของตนเอง สำหรับประเด็นที่ควรจะมีการศึกษาและพัฒนาเพิ่มเติม ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

1. การศึกษารูปแบบการสร้างเชื่อมโยงกันระหว่างการจัดการทรัพยากรป่าในพื้นที่และการสร้างเครือข่ายในการจัดการป่าระหว่างชุมชน
2. การศึกษากระบวนการเรียนรู้และบทบาทการมีส่วนร่วมของกลุ่มเยาวชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศชุมชน
3. การศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการต่อเนื่องระยะยาว เพื่อหารูปแบบและแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าที่เหมาะสมมากยิ่งขึ้น และเพื่อเป็นมาตรฐานการดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน